

Szabó Magda 100

KABDEBÓ LÓRÁNT

A siker ára a boldogság

SZABÓ MAGDÁRÓL

Mikor kerültem Szabó Magda közelébe? Mert nagyon távolról érkeztem csodálói és környezetének tagjai közé. Mikorra értettem meg, hogy ő is az Újhold elitjébe tartozik, és nemcsak sikeres lektűrök szerzője, akit a kultúrpolitika a tágabb olvasóközönség pacifikálására használ? Hiszen emlékszem fájdalmas miskolci szereplésére, amikor, beszélgetőtársát elutasítva, tanítónős modorban önmagát kérdezgette és önmagának válaszolgatott. Akkor nem vettem észre, amit később egy mellékmondattal elintézett: „az a szörnyű miskolci szereplésem”. A fiókkönyvtár vezetőjével és irodalmi ízlésű férjével az utolsó sorban röhögcsélve nem érzékelttem az író-szereplő magányos vergődését. Amikor nekem erről említést tett, szerencsére nem tudta, hogy én is ott voltam a családostak között. Első rádiós beszélgetéssorozatomban – amelyik *A háborúnak vége lett* címen könyvben is megjelent – még nem volt szereplője. Pedig nagyon is oda illett volna.

Akkor kezdtem közeledni hozzá, amikor – ki tudja miért? – éppen az Újhold részéről dodonai hangsúllyal figyelmeztetett az általa mindig csak dicsérettel emlegetett Lengyel Balázs: „Vigyázz, ő nem olyan, mint mi vagyunk”. Ez második rádiós sorozatom idején vagy az után lehetett. A *Kortárs* akkori főszerkesztője, Kovács Sándor Iván beszélt rá, hogy kérjem részvételre a *Költészet és valóság* című – utóbbi könyvben *Az író műhelyében* címet kapott – sorozatomban egy beszélgetésre. A válasza majdnem elutasító volt. Bár egy kiskaput hagyott: kérte, hogy a vele való beszélgetést halasszuk, mert sürgősebb lenne férjével, Tiborral élete főművéről, a *Megbízható úriemberről* készíteni egy emlékeztést. Ha rá tudom beszélni. Mert nagyon beteg, és már életkedve sincs. „Előbb kérje fel erre férjemet, Szobotka Tibort. Nagyon beteg és nagyon sértett. Nem értik meg az ő írásművészetét.” Vállaltam, hiszen átvettem magam is szuggesztíóját: Magda hagyományos író, beletartozik a magyar próza fő vonulatába, Tibor ellenben az a különlegesség, aki nemcsak esszéistaként ismeri az európai próza legújabb eredményeit, mint mondjuk Németh László vagy maga Szabó Magda is, hanem saját alkotói módszerébe is fel tudta szívni ezt a sajátos intellektuális viszonyulást az önmagára való visszafigyelést szöveggé alakító tudatregény és a valóságot ironikus távolságtartással feldolgozó szórakoztató világbemutató módszereinek egyesítésével. Ízig-vérig modern író, aki ugyanakkor mindennapjaink zezzugos rejtelseiben is otthonosan mozog. Hányszor hallottam Magda szavaiban a különbségtevést: Tibor az igazi modern, engem most is megértének, őt majd a jövő fogja igazolni. Végül Szobotka vállalta a beszélgetést. Nem tudom ebben mennyi volt az asszonyi praktika. De a

sorozat egyik legérdekesebb szövegét rögzíthettem a *Megbízható úriember* című regényről. Erre Magda is megenyhült. A *Mondják meg Zsófikának* című, ma bizonytalanul felemás regénynek érzett művéről beszélgettünk. Taposóaknás terület volt, kerülgettünk minden '56-os emléket. Talán erre (is?) vonatkozhatott Lengyel Balázs megjegyzése? Az első mozzanat, amiért megkedveltem: együttérző elbeszélése kedves kutyájuk, majd nem sokkal ezután férje haláláról. Tulajdonképpen Szobotka Tibor épp annak lett szemtanúja, ami őrá is várt: a kutya halálával saját végétét ismerhette meg. Ez az elbeszélés nyitotta meg együttérzésemet az ő szenvedő önmagukkal.

Aztán még következett egy, ha akarom, megalázó ajánlata. Szobotka Tibor halála után előkerültek korábbi regényei, Magda ezek publikálásába vetette magát, és készült valamiféle jóvátételre, ami majd a *Megmaradt Szobotkának* féloldalúra sikeredett írói emlékezésébe torkollott. Ilyen féloldalásra sikeredett az ajánlata is. Egyszer csak ezzel állt elő: „Tibornak most megjelent egy nagyobb írása, komoly honoráriumot kaptam érte. Kérem, fogadja el, és írjon egy összefoglaló tanulmányt róla”. Leforrázva éreztem magam, mégsem akartam kapcsolatunkat megszakítani. Bár újholdas barátai a háta mögött mosolyogtak, „sajátos gyengéjének” tartották a halotthoz visszakötő kapcsolódását, majdhogynem azt sugallták, Magda maga követi el ezeket a szövegeket. A magam részéről közben annyira megmerültem a Szobotka-írások sajátosságainak ismeretében, hogy mindezt képtelenségnek tartom. Meggyőződésem: egy elfeledett, félreállított, jellegzetes tehetségű magyar prózaíró fedezett fel halála után a szolgáló, társ nélkül maradt felesége (amire majd az író halála után megjelent *Liber Mortis* szolgálhat magyarázattal).

Ha kér, gondolkozás nélkül megírom a tanulmányt. De így? Látva kétségbeesésemet, visszavonulót fűjt. „Vegye úgy, mintha egy most alapított díjat kapna.” És kezembe nyomta a húszezer forintot. Most meg én nem sérthetem meg őt. A két tízezer (amely akkor még pénznek számíthatott) mindaddig a múzeumi fiókomban lapult, míg értékét a rendszerváltás idején el nem veszítette (néha fiaim meglátogattak ünnepélyesen, és el-elkérték, majd hasonló ünnepélyességgel visszatették). A tanulmányt ettől függetlenül megírtam, meg is jelent *Pengeélen* címmel, még a *Kortárs* 1987. augusztusi számában.

Szabó Magdáról először valóban méltó helyen, a Lengyel Balázs szerkesztette Újhold Évkönyv 1988-as kötetében írtam, *Vissza az emberig. A prózaíró Szabó Magda* címmel. Rá négy évvel, az *Alföld* megtisztelt a felkéréssel, hogy szerkeszsem az írónt születésnapján köszöntő összeállítást. Ekkor már köztudottan Szabó Magda köréhez tartoztam.

Szerette volna, ha Kónya Judit korai befejezetlen monográfiája után én írok egy könyvet róla. Osztovits Levente, az Európa Kiadó szerkesztője, Szabó Magdának akkor már összes régebbi és újabb műveinek gondozója szerződést is küldött, és ösztöndíjat ígért, amit, mint a Miskolci Egyetem akkori bölcsészdekánja, természetesen nem kaphattam meg. Így maradt egy, a monográfiát összefoglaló tanulmány (1. *Szuverenitás*, 2. *Narráció*, 3. *Hagyomány*, 4. *Család*, 5. *Nemzet*, 6. *Pályakép*, 7. *A kizökent idő*), *Egy monográfia címszavai (Szabó Magda jubileumára)* címmel, Osztovits Leventének ajánlva (megjelent két debreceni kiadványban is: *Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. Aczél Judit, Debrecen, Grif-

fes Grafikai Stúdió, és a „*Ritkúl és derül az éjszaka*” című kötetemben, a Mazsu János vezette Csokonai Kiadó gondozásában), valamint én írhattam meg – sajnos hiába – a SZIMA javaslatát a Nobel-díjra.

Végül szíve vágját sikerült részben teljesítenem: már régen a Debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktora volt (1993), amikor irodalomtörténeti és írói érdemeinek elismeréseként javaslatomra a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktorává fogadta (2001). Ezen az évszárón, miután javaslatomat felolvastam, és a kitüntetési ceremónia lezajlott, én is ünnepélyes méltósággal búcsúztam életkorom okán a dékáni tisztségtől. És ezt eléggé teátrális körülmények között szceníroztam. Mielőtt ugyanis a rektor és mi, dékánok fanfárok hangja mellett kivonultunk a díszaulából, levettem taláromat, összehajtottam, a karszék könyöklőjére helyeztem, majd lementem, és az első sorban ülő, a következő naptól már kinevezett utódom nyakába akasztottam a dékáni láncot, mely az én vezetésem idején alapított kar jelképe azóta is. A történést figyelve, a banketten Magda megjegyezte: „olyan volt, mintha Shakespeare valamelyik királydrámájának lett volna egyik jelenete”.

És idézzem fel itt még egy jellemzését, mely ismerőseim körében azóta szállóigévé vált. Hivatalos aktus során, az Akadémián az ún. nagydoktori vitámon megjelent, és meghallotta egyik kollégánk akadémikusos megszólalását, amivel a simának indult védési vitát majdnem megborította. Mire feleségemhez fordult, és megjegyezte: „vigyázzatok, ennek az embernek a fogsora mögött még két solingeni acélpenge is van”. Ő csak tudta, férjének is, neki is sokat ártott az „ántivilágban”. Magda büszkén hirdette, „akiket én megátkozok, azok sorban elpusztulnak”. És sorolni kezdte a hirtelen halálokat. Egyszer ezt a kollégámat éppen a „koholásától” mentettem ki. Beszéd közben szóba került, mire felvillanó szemmel kijelentette: „látod, őt még kihagytam, meg fogom átkozni”. Könyörögtem, ne tegye. Hisz akkor akaratlanul az én lelkemen is száradna gyors halála. „Na, a te kedvedért most nem teszem”. Szabó Magdát túlélve, sokáig tevékenykedett még mint az egyik újonnan szerveződött egyetem rangos professzora.

Ismertem? Értékeltem a rendszerváltás idején – talán ijedtében? – egyre magasabb fokon kiteljesedő írói nagyságát. Beszélgettem az emberrel, sokszor, baráti hangvétellel. De érteni csak mostanában kezdem, az író is, az embert is. Fokozatosan, egyre inkább.

Itt élt, beszélgetett, szeretett, gyűlölt, bosszút állt és igazságot osztott egy Szabó Magda nevű magánember, és van az író, aki mindezt szöveggé varázsolva, mégis mindentől függetlenül a magyar próza egyik legvarázslatosabb megszólaltatója.

Megtiszteltetés volt: még gépiratban, elsőik között olvashattam két kései remekét, *Az ajtót* és *A pillanatot*. „Nesze, olvassad! Nem mondok semmit. Vidd!” Kétszer, szinte ugyanazokkal a szavakkal kaptam kézbe a magyar- és világirodalomnak adott ajándékait. *Az ajtó* nagysága fejbevágtott. *A pillanotban* pedig az egyik legtragikusabb század írója és olvasója egymásra talált a regény sodrásában. *Az ajtó* – az erkölcsi mérték diadala akár saját megaláztatása árán is: ezzel mond ítéletet a megvalósult történeten. *A pillanot* – amikor egy ember „átöltözik”, miként ha színész lenne, de valójában a sors akarata valósul meg általa.

* * *

Gyermekkorában egy nyomasztó filmtől eltiltották szülei. Erre ő elővett egy füzetet, és a reklámképek alapján egy még kétségbeejtőbb történetet teremtett. Erre szülei felhagytak az ellenállással. Szabó Magda vagy elpusztul, vagy vállalja a maga életének szabad megszervezését, hogy ezalatt létrehozassa azt a csodát, amit olvasói pályaképeként kézbe vehettünk. Néha hullámmódot. De úgymint csak a csúcscok számítanak.

Szabó Magda költőnek készült, és regényíró lett. Csakis az lehetett. Őt éppen az a két dolog érdekli, ami a huszadik századi regény mindegyik ma maradó részének bizonyuló változatát életben tartja: a mese és a mesében vergődő, a vergődésből a létezésig magát felküzdő ember. Kiemel egy embert a semmiből, és elereszti őt.

De nem marad meg kívülről figyelő szerkesztőnek, hanem a művekben benne élő rendező is átlényegül. A szövegeket – a mondatokat és a szerkezetet is – szókreatív értelemben önmagát megszervező-megépítő-hitelesítő daimónként alakítja. Kemény-következetes-szenvedélyes-követelő-lázadó-bosszút váró írói alkattal nem törődik bele, hogy ebből a megírt világból eltűnjön a „Jóisten”. Történeteiben a bűn bekeríti elkövetőjét és kiváltja önmaga bevallásának kényszerét. Nem külvilági igazságszolgáltatásra vár, de a lélek belső számonkérő erejében bíz. Szabadok vagytok, éljétek a magatok életét – mondja szereplőinek. De egyben hozzáteszi: mit képzelnek ezek a szereplők, csak úgy élhetnek a maguk passziójára? Üssék meg magukat ők is, ejsenek egymáson sebeket! Tanuljanak meg járni, majd repülni. Megperzselődni, elégni. Újra talpra állni. Kegyetlenül bánik a kiemelt emberekkel, pedig talán valójában szereti őket.

Szabó Magda regényei: az egymás iránti kíméletlenség állapotrajzai. Bennük egymástól félve élnek az emberek, alamuszín lesve a másikat, a többit, gyűjtve magukba a sérüléseket, és készülve sértésekre (*Freskó*), majd egy kivételes pillanatban megnyílnak: lávázóan ömlik a vallomás, jóvátenni a már jóvá nem tehető, feloldani a néma éveket (*Az őz*, és más szinten bár, a *Pilátus*), vagy véres bosszút állni az átélt sok évtizedes megaláztatásért (*Disznótor*). Az évek során a felnőtt-ségben elvész a gyermekkori sziget, az összetartozás boldogságával együtt (megint emelkedés: *Katalin utca, Ókút*), majd következnek a széria-regények: de minden újabb nemzedék visszavágyik arra a szigetre, ahol félelem nélkül, egymást becsülve lehetne egymás mellett élni (*Mózes egy, buszonkettő*). Nem lehet racionálisan megtervezni a kapcsolatokat, sem „beprogramozni” az egymással törődést (*A Danaida, Pilátus, A szemlélők*). Pedig benne van regényeiben a bensőséges kapcsolattartás igénye is. Ugyanis épp ennek hiánya vezet a tragédiákhoz. És ez táplálja az idillt is: új életre kelteni a múltat. A csoda: amikor két ember áttöri a falat, bejáratos egymás világába (már klasszikus szinten: *Régimódi történet, Az ajtó, Für Elise*). A tragikus mozzanat: még ez esetben sem képesek lényegileg segíteni egymáson az emberek. Külső okok vagy belső különbözőség, de megkötik a segítő kezét. Végül mégis magára marad az ember. Kérdés: ez is sorsszerű? A válasz: *Az ajtó*, Szabó Magda világhírű regénye.

Volt valaha egy utcaszomszéd, takarítónő, bizalmas az író-házaspár életében. Ketten is megírták, a férj szörnyetegnek, élete megkeserítőjének mutatta be. És Szabó Magda? Regénye kétféle alkat összemérése. Az író: könnyen robbanó, szenvedélyes, de megértést kereső asszony. A cseléd: az ősi-archaikus emberség

megjelenítője, poklokat megjár, barbár sorstragédiákra emlékező, magában mérlegelő, csak lényeges mozdulatokra képes, döntéseihez ingathatatlanul ragaszkodó, segítőkész, de önmaga méltóságát minden kapcsolatában óvó és építő ember. Emerenc az erkölcs zsenije. A regény formálisan: a két embertípus harca egymás megértéséért. De a cselekményben rejlő párharc valójában belső küzdelem. Emerenc és az író: egyazon ember színe és visszája. Emerenc egyszerre a magát én-rám bízó ember és én magam. A regényben a szerepekre szakadt ember keresi vissza önmagát. A mindenkiben benne élő Emerenc elővarázsolja az emberi méltóságot. De milyen formában kelhet életre ez az Emerenc az embereken? Szabó Magda regényeiben a veszélyeztetett csoda: az ember találkozási a mesével. Az író-magánember történeteit szembesíteni alakjai jellemével? Jelmezeket mintázott környezetéről, de a lényeg az ő hét lakattal őrzött lelkében élt, abból a belső világból kereste történeteinek világát. Marquez világirodalmi társaként alakította történeteit, személyiségeit. Kontinensnyi távolságból hasonló módon keresték az emberi méltóság megformálásának lehetőségeit – mindennapi történeteikben. Amihez a rendszerváltás és az írói teljesítménye igazi megbecsülése idejétől sikerült felszabadítania önmagát. Saját félelmeitől szabadulóban, a létezés örök reményeinek és remegéseinek világába költözött íróként. Családjá és szülővárosa története, morálja szinte ránehezedett regényei világára? Ez a látszat! Erről beszélt, ha műveiről kérdezték. De ha „csak” kötődött volna az általa megélt Debrecenhez, akkor miért lennének regényei világsikert jelentő műalkotások? A világirodalom volt az író igazi hazája, és onnan hajolt egy-egy történetért nemzete sorskérdéseire, egy város polgárainak példáihoz, egy furcsán keveredő társadalmi valósághoz. Senki nem az volt a maga életében, akivé a regényben formálódott. Avagy talán nem is létezett a valóságban. Hiszen családját, szüleit hányféleképpen írja meg, bizony magukra sem ismerhetnének. És hát az utolsó regény, a *Für Elise* „trianoni árvája” tulajdonképpen nem is létezett.

A patetikus hangnemet és a keserű kiábrándulás élményét az alkotásban felszabaduló elemi erejű *derű* felülírja: a játék szabadságának, a történelem dekonstrukciójának és a keserű történet megszüntetésének öröme. Annak a hagyománynak a folytatója, amelyik az író létét morális meghatározottságúnak tekinti: az általa megfigyelt, észlelt jelenségek erkölcsi kihívást jelentenek számára, felháborodását formálja történetekké. Még titokban írott regényeiben (*Freskó*, *Az őz*) a morális indulat válik esztétikai eredménnyé. Az értékkeresés átalakul a személyiség és a történelem folyamatos szembesítésévé (*Ókút*, *Régimódi történet*), majd belső önvizsgálatná (*Az ajtó*), illetőleg leszámolássá a kiszolgáltatottá tevő történelemmel (*A pillanatra*). Végül a *Für Elise* ennek a hagyomány méltóságát szétverő huszadik századnak állított keserű, önmagát is kigúnyoló emlékművet. Arany János *Vojtina ars poeticáját* követte általuk: „Költő hazudj! csak rajt ne kapjanak!”. A hét lakat zárva maradt, a debreceni lány asszonyként sem kicsinyes környezetét mutatja be. Hanem a hagyomány és a méltóság értékét.

Volt idő a huszadik század közepe táján, amikor egy egész – ma már klasszikusként tisztelt – nemzedéket akartak elhallgattatni, a sikert másoknak osztani. Mégsem ez történt! Lehet-e bosszút állni a sorson azzal, hogy megvalósul egy általa kiszabott feladat, de nem az teljesíti be, akire hatalmi szóval ráosztanak, hanem

az, aki alkalmas annak végrehajtására? (Miként Aeneas szerepét a feleség, Creusa játssza el a regény során!)

* * *

Hermann Broch Vergiliusának azért kell meghalnia, mert át akarja még egyszer írni az *Aeneis*-t. Nehogy már valami mást eszeljen ki a végre elkészült birodalmi eposz helyett, nehogy megfossa a „pax Augustát” világrendező erejétől. Azt még megengedték a vidéki születésű és vonzalmaival a világot latin vidékiként szemlélő költőnek, hogy egy-egy esemény tárgyi leírásából ki-kimeneküljön, hasonlatait az itáliai táj és természet képeivel gazdagítsa. Ennyi dekorációt megengedhetett a világbirodalmat rendszerező uralkodó iskolatársa-barátja, a költő magának. De a világrend hatalmi szerveződését a gens Julia dicsőségével összehangolva, a világbirodalmi rendre vonatkoztatva kellett végigvezetnie. Hősi éneket szöveggé szervezni. És ez a hősi ének átvészelt a keresztény századokat is, hiszen a *Negyedik ecloga* szerzője Krisztus pogány prófétájának szerepében élt tovább. Az általa szentesített római világrend az ő művében rögzült utókorára.

Mint ahogy az ő művének megkérdőjelezésével lehetett kétségbe vonni utóbb a hatalmi struktúrákat. Mintha az ő végrendeletét – műve megsemmisítését – teljesítenék be időnként a vele vívó utódok. Akárha Lucanus *Pharsaliája*, mely éppen az *Aeneis* hagyományával vívja az első vetélkedőt, és példát ad a „rend” elleni „izgatásra”, például kedvenc olvasmányaként a *Kalapos király* című pamflet szerzőjének, Ányos Pálnak felsőelefánti száműzetésében; aztán az anonim drámaszerző Oxfordban, a Stuart-kor barokkjá idején (*The true Trojans*), vagy a diktatúrákat megkérdőjelező huszadik században, amikor a költő fiktív halálát végiggondoló, keresztény vallásúvá alakuló osztrák zsidó Broch, aki az érték kérdését szembesíti a kimondható valósággal, a metafizika vonzáskörében szemléli a létezés rendjét. Avagy az angol nyelvű költészetéért Nobel-díjjal jutalmazott ír költő, Yeats, aki az „ellenség nyelvén” vált világhírűvé. És aki kései verseiben a világrend „forgandóságát”, „gyűrűzését” éppen a Trója pusztulásához „viszonyuló” történelem- és művészet szemlélettel érzékelteti:

*Hector is dead and thure's a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.*

(The Gyres)

(Szele Bálint keserűbb fordításában: „Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.” Vagy ahogy Turczi István megformálta ennek a szinte fordíthatatlan sornak megbékéltebb magyar változatát számomra: „láttukra arcunkon mégis tragikus derű”).

De maga a „nyersanyag”, a hősi éneke Vergiliustól származik: amikor a tragikus realitások átrendezésének, a létezés metafizikus távlatainak a személyes cselekvést vezérlő sugárzását keresik utódai a távlatokat vesztő, embert megszenvedtető politika vezérelte reális világ ellenében. Mi lehet ez a „gyűrűzés” ebben a földi létben? A tragédiát ellenpontozhatja-e a derű egyensúlyozó ereje? Csak a halott Hector és

a lángokban álló Trója és a gens Julia hatalmi dicsősége a tény, és a tényeket tudomásul vevő röhögő emberek szatírjátéka, békaegérharca, a tragédia és a travesztia kettőse – avagy létezhet valamilyen „hősi travesztia”, a leírható dolgok heroikus felülírása, hősi „átöltöztetése”? A tények metafizikaivá hangszerelése. Megtalálható-e a poétikában a pillanat, melyet „tragic joy”-nak nevezhetünk? Megvalósítható-e a „hősi travesztia”?

„KL: És mondd, hogy már ekkortól ismered az Aeneas-szobrot a schönbrunni parkból.
SZM: Kivittek oda is kirándulni. De akkor nem fogtam én ezt fel. Csak valahogy nem tetszett, abszolút. Aztán amikor elvittek megmutatni a Rákóczi tartózkodási helyét, Rákóczi Júliának a házat a Himmelpfortgässén [*A mai Erdődy-Fürstenberg-palotát*], és a közelben, ugyanennek az utcának az elején megtaláltam Jenő hercegnek a téli palotájánál megint Aeneas ábrázolását, a szokott kellékekkel, akkor már egy kicsit elgondolkoztam.

KL: Ott is van egy Aeneas-szobor?

SZM: Megnézzük azt is, az közel van, mert ahogy a Dómtól indulsz a Kärtneren, akkor mindjárt ott van az első utca. Úgyhogy azt is látnod kell. Ez már *A pillanat*, csak még nem tudom. Ezért írtam a bevezetésben, hogy hatvan esztendeig fogok dolgozni rajta, amíg el tudom mondani az üzenetemet.

KL: „... *Creusát keresem Ilionból, / Ostrom lángjai közt meghalt, így írta le Maro, / nem hiszem el ma se, mit nem bittem gyermeki fejjel, / és keresem Creusát hat bosszú évtized óta.*” – írtad az *Invocatió*ban.”

Az évezredfordulón egy hétig jártuk Bécsset: mondta Szabó Magda ifjúsága történetét. Benne nemtetszését Pius Aeneas, azaz Kegyesatya történetéről. A groteszken menekülő Aeneas, amint azt Vergilius rögzíti a rapszodoszok éneke nyomán, megfantáziájával foltozgatja *megszobrítva* – ez felháborítja az ifjú lányban az írónót. És élete vége felé az írónó bosszút áll a szoborban megrögzült történeten. Felülírja.

Azt már akkor is visszaigazolhattam, amint az író ezzel a művel kilépett a történelemből. Ahogy a metafizikával átszövődött „hősi travesztia” megszerveződik a regényben, az első olvasásra kisugárzott. Azt mondhattam, hogy az egyik legtragikusabb század írója és olvasója egymásra talál a regény követése során: megéltük századunkat, túl is éltük, be is teljesült általunk a sors akarata – csakhogy *quomodo?* Hogyan is alakult az igazi történetünk? Az igazi trójaiak milyenek is voltak, miként teljesítették be a valóban beteljesült képleteket? *A pillanat* – amikor az ember kilép saját történetéből, hogy *a történetet* mégiscsak beteljesítse.

És egyben a bosszú könyve. Valami megvalósul, de, ahogy már írtam, nem az teljesíti be, akire osztódott, hanem az, aki alkalmas annak végrehajtására. De a világ – a külvilág és a történelem – az eredeti szereposztásban tudatosította sokáig a maga számára a történeteket. Miként Szabó Magda és nemzedéke sorsa rímelt a regény alaphelyzetével.

Micsoda káoszt szabadítana a világra, ha kiszabott rendje éppen a rendetlenség pillanatának közbeiktatásával valósulna meg. Pedig így igaz. A „pillanat” (talán már maga a feltételezett „nagy bummm is”?) kívül esik a történelmen, azért, hogy a történetet beteljesülni láthassuk, láthassák – az idők végezetéig. *A pillanat* ezért a

történelem metafizikája. A nem érthető, de valójában létező másféle valóság. A rendetlenség, amely a rendet alakítja. Az Ige testté létele. Amikor – egy másik remekmű, az evangéliumok története átöltöztetőjének látomása szerint: – „a ló meghal a madarak kirepülnek”, amikor „én KASSÁK LAJOS vagyok” és „fejünk fölött elröpül a nikkal számovár”.

Amikor az életre született megtalálja saját formátumát, bárha a történelem elrepül a feje fölött. Külön-külön vannak: a történelem szétválasztotta őket – mégis összetartoznak. Ez az összetartozás a „hősi travesztia”. Ez az összetartozás a Yeats-i gyűrűződés alakuló kúpja, a „tragic joy” pillanata, amelyet én most „hősi travesztia”-nak neveztem.

És mi az, amit nem tudtam már megkérdezni Magdától? Miként osztódik le a *Creusais* története a szereplőkre? Az oly igen hangsúlyozott Creusa szőkesége sokadszorra fedte csak fel előttem a heroina formáltságába belejátszó tulajdonságok modelljét. Creusa mögött ott izzik Nemes Nagy Ágnes reneszánsz módra klasszikus jelleme. Hányszor hallottam Szabó Magda szájából epiteton ornansként éppen a nagy szőkeségére való utalást. És ott van a könyv záróköve: *Kivonat az ókori lexikon 89. pótkötetéből*: „a Creusais másodpéldányát Agia Nobiliának sikerül megmentenie”. Amikor – már jóval Magda távozása után – újraolvastam, éjjel döbbentem rá, és gyorsan fel is írtam a félálomban átjátszó összefonódást: Creusa – N. N. Á, Agia Nobilia. *A pillanat* – az Újhold regénye. Mert a „másodpéldány” az eredeti! Ágnesnek sikerült a modellt beteljesítenie: akarnokok ellenakaratóban az emberi méltóság szerepét diadalmasan-kegyetlenül alakzattá és szöveggé átöltöztetni. De az indulat, a bosszú diadallá szerveződése, a történelem szentivánéji Puckja és egyben a *Vihar* Prosperója és Calibánja egy személyben – a játékos, mégis kegyetlen „koholó” varázsló: az meg maga Szabó Magda. A szöveg játékoságának élvezője és a sors beteljesedésének varázsvesszős irányítója. A legyőzhetetlen. Aki ebben a regényben idézi meg Eszkiesz istennőt, a pillanat rendetlenségének rendtremtőjét. Mert rendnek lenni kell. Igazinak. Mert különben belevész a világ.

Szabó Magda szöveggé alakított létszemlélete: a tudottat percenként átöltöztető fantáziálás, a lehetőségek, a rejtektak pillanatonként alakuló lehetőségei, az értékek állandó átértékelése – quomodo? Simile modo. De mihez viszonyítva „similis”? A rendez és a rendetlenséghez egyazon pillanatban.

Amint „hat szereplő” keres egy szerepet. És ha sikerül, az nyeri el a szerepet, aki azt a legsikeresebben tudja eljátszani. Még ha álöltözetben is. Átöltöztetve. Átmenekítve a diadalra. A diadalra, amely éppen az egyén sikerét kérdőjelezi meg. Önmegvalósítását. Sikere: önmaga megzabolázása. Túlélése: egy nem akart élet felvállalása. A történelem önmagát éltetése? Vagy az arra méltó sikerre segítése? A rend és rendetlenség sajátos helycseréje. Hogy megmaradjon az emberi méretűség a létezésben. A mérték kiváltásának és tartásának regénye *A pillanat*.

Jaj, Magda, mit is akartál ezzel a könyvvel? Ezzel a csodálatos remekművel, melyben mindenkit átöltöztetsz, kiteljesedéshez segítesz. De vajon boldoggá is teszel? Te magad boldog lehettél? Amikor írtad, meg vagyok győződve, feltétlen boldog voltál. Beteljesítetted írórsodat. A *Für Elise* helyett megteremtettél egy talányos csodát.

Ismertem Szabó Magdát. Ismertem volna Szabó Magdát? A szöveget öltöztetni gyönyört sugárzó élvezettel tudja. Ennek segítségével hatol a dolgok mögé. Meg-

szenvedve a maszk mögötti létet. A pillanat gyönyörét megélte, annak átváltoztató erejét, betöltve a múltat és félve a jövőt. A létezést alakulása pillanatában átírva a maga számára. Szerette a világot? A kötelességteljesítést becsülte. Hogy hangzik hősi travesztiájának utolsó mondata? „Bűn s bűnhődés pillérei közt itt járt Creusa királynő”. Hadd folytassam ezt fizikusok, Niels Bohr és Heisenberg szavával: „[a]z élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”

Midőn mindezt egy konferencián elmondtam, kollegám úgy értelmezte, hogy szemében a személyekre vonatkoztatható olvasatom kulcsregénnyé minősíti Szabó Magda remekét. Szerinte – és ezzel magam is egyetértek – ha egy regény szereplője mögött látványosan feltűnik egy valóságos személy ismerős alakja, ez sokat levonhat a mű értékéből. Csakhogy az én értelmezésem szerint Szabó Magda művében nem Nemes Nagy Ágnes életre keltését vállalta feladatául, hanem esetlegesen, mint sokszor megfigyelt, jó ismerősének vonásait kölcsönözte egy megoldandó alkotói probléma megvalósításánál. (Miként az archaikus erkölcsiséget megformálандó *Az ajtó* Emerencéhez jellegzetes figurális vonásokat kölcsönzött egy valahai utcaszomszéd, takarítónő, a Szabó–Szobotka házaspár bizalmasának életéből.) *A pillanata* a diadalért a veszteséget is vállaló, a hősi férfiszerepre ön maga érzelmi életének feláldozásával vállalkozó asszonyiség megformálásához emelhetette – esetleg – Szabó Magda az Újholdban és annak vezércsillagzatában megtestesült eszmény vonásait.

A pillanat több, más, mint egyszeri elégtétel kulcstörténete. Szabó Magda – mondjuk így: – véletlenül belepottyant az irodalomtörténet egy furcsa eseménysorába, amelyhez hasonlót a huszadik század is oly sokszor és oly sokfelé produkált a világban. Az általa át- és megélt események benne olyan feladványt gerjesztettek, amelyben az emberi létezés egyik alaphelyzetének kérdésével, a kereszténység összevitatókozásának metafizikai problematikájával találta szembe magát. Szabó Magda történeteiben-szövegeiben benne vív egy életen át az eleve elrendelés és a szabad akarat, megalapozva jelenlétével az emberiség történelmének értelmezését. Katolikus és protestáns ősök hagyatéka dobta fel számára a *Creusais* „átöltöztetett” történetét: alkalmat a létezés kettős esélyűségének értelmezésére. Egy eseményt, amelyben megtörténül, aminek történnie kell, ugyanakkor mindez csakis egy „átöltöztetés” bekövetkezéssel, egy másfajta történet beléptetésével válhatik megvalósult történelemmé. Benne és általa a szabad akarat vállalása teljesíti be az eleve elrendeltséget. Szabó Magda az írásművészetét jellemző sajátos poétikai játékkal megidézi Eszkiesz istennőt, aki azután átveszi a szövegben az uralmat. Kiszabadítja Szabó Magda írót a racionális gondolkodás útvesztőjéből, és megajándékozza a poétika segítségével az alkotásban a létezéshez emelkedés és benne-lét ajándékával. Itt már elveszíti Szabó Magda a szöveg feletti uralmát, a szöveg túlmegy az író személyes esélyességén: megteremtődik a létezés testet öltésének poétikai *pillanata*. A szövegteremtő játék a metafizikai létértelmezés mélységes mély kútjába nézés alkalmává „öltözik át”. A vállalás hősies hangoltságával. A személyes sors felvetette problematika a szövegben a létezés óhajtvá sejtett átéltségével telítődik.

Lehet, – sőt valószínű –, mindennek Szabó Magda megélte-megszenvedte a modell-történetét, de hogy ennek a történetnek a mechanizmusát megérthesse

végre, meg kellett alkotnia „hősi travesztiáját” – amelynek azután leosztódására, ha akarom, ráismerhetek a szemünk előtt lejátszódott történetben. Szabó Magdának meg kellett írnia ezt a sajátos műalkotást, hogy értelmezhesse – többek között – a maguk valahai történetét. De egyben ezzel az alkotásfolyamattal egyúttal ki is jelentkezett a történelemből, csak ezáltal annulálhatta saját történetét.

A pillanat ritka sikeres műalkotás, mert írója benne és általa a létezés racionális tudattal megfeythetetlen törvényszerűségeit tudta megélni. A maga küzdelmeségében felmutatta a történelem mechanizmusát. Amely alkalmanként önmaga reprodukciójaként megtestesül, valósággá válik. Tehát nem kulcsregény, de olyan műalkotás, amely kulcsot adhat valóságosan megtörtént események megértéséhez is. A létezés meg-megjelenő leosztódásaihoz. Szabó Magdának sikerült az emberi méltóság szerepét diadalmasan-kegyetlenül alakzattá és szöveggé átöltöztetni. És egyben a klasszikus értékek őrzésének diadala is.

* * *

Személyes életrajza? Magánügy! Magánemberként mindnyájan rejtélyes lények vagyunk. Szabó Magda ezt a rejtélyt védte, zárta és fejtette egy életen át. Bécsben 2000 őszén egy héti mesélte nekem a *Für Elise* el nem készült második kötetét. Meghagyása szerint csak halála után publikálhattam (a *Forrás* című folyóirat 2012-es második számában). Egy debreceni kollégám, Bakó Endre pedig *Ágak és hajtások* című könyvében Szabó Magda sírba vitt titkait kezdi felfedni. Életrajza, ha mindent kinyomoz is az utókor, nem lehet kulcs a művekhez. Mert a művek mindennek a travesztiája. Legjobb alkotásaiból kell kiindulni, ha életrajzának esetlegességeit keressük is. És sohasem fordítva. Mert akkor kudarccal közelítünk felé. Áttűnései a lényegesek. Ezek válnak művekké.

Meglepetéssel az tud igazán szolgálni, akiről azt hisszük: ismerjük. Méghozzá jól. Így vagyok Szabó Magdával. Amikor a posztumusz kiadott *Liber Mortis*ről hallottam, döbönt csodálkozással fogadtam. Valaha szerette volna, ha monográfiát írok róla. El is jutottam a címszavakig. A Digitális Irodalmi Akadémiában engem jelölt meg személyes képviselőjeként, együtt ütemeztük írásainak digitális megjelenítését. Sokszor, őszintén beszélgettünk, nem egyszer pedig játékosan, másokkal szemben gonoszkodón. De a *Liber Mortis*ről én sem tudtam. Felhívtam orvosnő barátónkét, akinek a karjai között halt meg. Meg kellett kapaszkodnia. Sejtelve sem volt minderről.

Pedig éppen a *Liber Mortis*t követően született Szabó Magda nagyszerű kései felívelése, a világszerte díjazott-olvasott-méltatott és csak a véletlenen múlt, hogy nem Nobel-díjas *Az ajtó* és a nagyszerű, posztmodern csillogású *A pillanat*, Vergilius Aeneisének ki-befordított modern változata, majd pedig az eddigi visszaemlékező regényeit visszájára fordító *Für Elise*. Mindezekről ma már az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon a legjobb dolgozatok között számon tartható elemzések születnek. Szabó Magda pedig számtalan külföldi díjjal jutalmazott és méltatott klasszikus alakja a magyar prózairodalomnak. Legfőként pedig továbbra is egyik első számú kedvence a magyar olvasóknak.

És ekkor robban a bomba: itt van előttünk a *Liber Mortis*. A Halál Könyve. Valami szörnyű önmagába zuhanása egy embernek, kötődése élete halott társához,

aki boldogtalanságában, sikertelenségében, megalázottságában olyannyit szenvedett. Szenvédte, mint többi társai a kommunista diktatúra kirekesztő éveit, tudott veszélyről, amely börtönnel is fenyegette, de túl ezen, társai közt is elkülönülten élte életét. Amikor az „újholdasok” már ismét megjelenhettek, kezdetben, ha csak „túrtekként”, állandóan „vitatottakként” is, de már szerepelhettek, ki tudja miért, Szobotka Tibor kiesett a kiadók érdeklődéséből. Biztató társ volt, egy közben felragyogó pálya segítője, a másik sikerétől boldog, mégis magába roskadottan különült el a korábban kirekesztett társai között. Duplán magányos lehetett: a diktatúra mellőzöttjeinek kánonjában is kívülálló maradt.

Fordított világ következett ezzel a házaspár életében. A férj „feleség”-ként statisztált a közben nagygyá nőtt, diadalmas írónő mellett. Gépelte társa készülődő regényeit, intézte mindennapi csip-csup ügyeit. Adóhivatalt, útleveleket, szmokingot öltött, kísérte az asszonyt fogadásokra. Saját szövegeit pedig még a társ előtt is eltitkolta. Élte kettős életét. Boldogan?

Magda így hitte. Avagy így akarta hinni. Számára a kultúra magaslati levegőjét és a mindennapok szolgálatát egyként beteljesítette társa. Akivel még csak egyházi házasság sem fűzte össze. „Ki gondolta kezdetben, hogy egy élet képes lesz minket összekötni? Azt a súlyos esküt, amit a templomban kell elmondani, sohasem mertem volna kiejteni” – mondta nekem visszaemlékezve Szabó Magda. Persze lehet, ezt is játszásból mondta, szeretett meghökkenteni. Összezavarni? Titkoszatként feltűnni?

Hát akkor milyen lehetett ez a kötöttség? Egyre mélyebb, egyre meghatározóbb. Végül: bonthatatlan. Magdának, az asszonynak, a háziasszonynak és a nagyasszonynak egyként szüksége lett társára. Nehéz kimondani: hozzászokott. Hogy állandóan kéznél van. Élete alkatrésze lett. Ez ellen csak a halállal lehet fellázadni. Súlyos betegséggel az amerikai utazás közben. Ahová nem akart elmenni. Majd az érrendszer fokozatos gyengülésével. Külföld? Mire a főorvos merev válasza: Szombathely. Amíg a hazai gondoskodás elérhet. Akkor legyen Bécs. Ez ellen már lázadni kell. Mégis készülnek Bécsbe. Tibor intézi azt is. Agyával. De a szervezete ellenáll. Szabó Magda, az író majd *Az ajtóban* megírja a lelkifurdalást a sikeres író és a beteg hozzátartozó közötti kapcsolatban. Mert akkorra már tudja, mit jelent veszíteni. Tibor végleg fellázad. Meghal inkább, mint utazik.

És itt kezdődik az asszony felébredése. Pokolraszállása. Alvilági utazása. Megdöbbenése. A magárahagyottság sikoltozásai kezdetüket veszik. Elvesztette a föltétlen szeretetet, a „Legszentebb Cselédet”, a mindennapi létbiztosságot. A megbízható kontrollt, a mindent elintéző társat. Magduska-Agyigo-Piglet magára maradt.

„Te, Nyúl! Tudod, most miért fakadtam sírva? Mert az Ingrid B. életrajzban megláttam ezt a szót: Stromboli, és arra gondoltam, soha senki nem fogja tudni, kit neveztünk mi ketten Strombolinak, és miért. És hogy többé ezt a szót nem fogom tudni kimondani. Egy emberöltőt éltem Veled – mit magyarázokdjam. Tudsz mindent. Nem lehet sokáig így kettévágvva élni. Hol vagy?”

Itt, a háromszázadik nyomtatott oldal felé, teleírva már több mint három füzetet, kezd teljesedni a csodálatos eszmélet. Ez a szöveg talán a vízválasztó. Eddig szinte semmit nem tudunk, mit is csinál napjaiban az özvegységre kényszerült írónő. Csak a sírását halljuk. Lassan, fokozatosan kezd megépülni a kettévágot. Kie-

gészülni gyászoló egésszé. Egyre több *saját* élmény kerül naplózásra a füzetekben, egyre inkább levéllé-tájékoztatóssá formálódik a napi beszámoló. Az elnyújtott kiáltás értelmes szöveggel telik meg. Már van miről beszámolnia. Dicsekedhet. Megírja az első könyvet *nélküle*. Méghozzá *Róla. Megmaradt Szobotkának* – sokat mondó címmel. Távolatba kerül a hiány. Műalkotássá formálódik a kétségbeesés siránkozása. Diadalvétél a poklokban. Mégis csak egy könyv.

De bizonyosság, hogy az embert a pokol kapui sem győzhetik le. Újjászületik Szabó Magda, az író, és ezt követően felzárkózik a naplóban az ember. A „kettévágott” kiegészül. Én már ezt a kész Szabó Magdát ismertem meg igazán. A csoda ezekben a füzetekben történik meg. Volt ereje kiegészülni. Újra nagy író lenni. Talán még nagyobb, mint addig volt.

Napló – írták a kiadók, műalkotás – mondom én. Mert kivel nem történhet meg hasonló kettévágatás. A legmélyebb kétségbeesésből, a legnagyobb magára maradságból is vezet kiút. Ha igazán meg is értjük a hiányt. Ha fel tudjuk mérni a veszteséget, és ha utána meg akarunk maradni embernek ebben a teremtett világban. Ha benne élve, visszamenőlegesen ki akarjuk érdemelni, hogy társsal alakulhatott az életünk. Mert csak így lehet egész az itteni túlvilágunk. Én legalább is így olvasom Szabó Magda könyvét. A magam számára a Halál Könyve az Élet Könyve. A felszabadulás könyve?

Minden újraolvasás után egyre inkább függetlenednek bennem könyvei a mondatoktól, amiket találkozásaink során el-elejtett róluk, értelmezésükhöz hozzásegíteni akarva. Amióta már csak emlékezni van módom rá, könyvei külön életre kelnek, követelik önállóságuk elfogadását. Sőt átértelmezésüket. Saját életrajzát hiába keressük műveiben, de bizton követhetjük egy élet eszményének rajzolatát. A nagy író jelenlétét világunkban. A poétika értőjének varázsolását. Minden értelemben.

Mindig is élte az életét, de mindig is féltette, hogy elveszíti a mértéket. Ezt a mértéket műveibe rejtette.

Szabó Magda Törzsasztal

2017. június 9-én, az Ünnepi Könyvhéten, a Csokonai Színház rendezésében, szép számú közönség előtt került sor az alábbi beszélgetésre, amellyel elindult az októberben folytatódó centenáriumi emlékezéssorozat Debrecenben. A kerekasztal résztvevői voltak: Juhász Anna, kulturális menedzser; Kiss Noémi, író, irodalomtörténész; Térey János, költő, író, műfordító. Az eszmecserét Szirák Péter moderálta.

Szirák Péter. Jó estét kívánok mindenkinek, nagyon örülök, hogy ilyen sokan eljöttek! Ha egy kicsit elfogódottaknak tűnünk, annak az lehet az oka, hogy nagyszínpados pódiumbeszélgetésen ritkán veszünk részt, különösen a Csokonai Színházban, ahol valamikor többször is felhangzott a taps Szabó Magda darabjait látván, s ahol ő maga is sokszor megfordult, s így e nevezetes helyszín őrzi az emlé-